Nicu Jianu – publicist

GHELARIUL DE ODINIOARĂ – CRONICĂ SENTIMENTALĂ

M-am trezit pe lumea asta, în satul Ghelar – aşa se numea pe vremea aceea, mai târziu i s-a adăugat un „i", devenind Ghelari - o aşezare aflată la altitudinea de 700-750 m., în extremitatea estică a platoului înalt, fierăstruit adânc de ape, al Munţilor Poiana Ruscă. Ghelarul era, prin anii '50 ai secolului trecut, cea mai mare aşezare „pădurenească", dar şi un important centru minier pentru exploatarea minereului de fier, cu o istorie a mineritului, a obţinerii şi prelucrării fierului, ce coboară departe în timp, cel puţin până la vremurile dacilor şi a stăpânirii romane, cu nenumărate dovezi din perioada medievală, dar şi cu o viguroasă dezvoltare la scară industrial, în ultimii 250 de ani, mai cu seamă după anul 1810, când a intrat în funcţiune furnalul de la Govăjdia, acesta fiind, la acea vreme, cel mai mare furnal din Imperiul Habsburgic.

Părinţii mei au ajuns la Ghelar, în anul 1949. Amândoi se trăgeau din familii de mineri, de câteva generaţii. Bunicii, străbunicii şi stră-străbunicii mei au lucrat la minele de aur de la Roşia Montană, Gura Barza, Almaşu Mare, Baia Sprie, „Baia Domnilor" din Bucium-Poieni, la minele de cărbuni din Lupeni, Vulcan şi Anina, precum şi în alte mine pe care nu le mai ştiu, de prin Imperiul Habsburgic. De altfel, strămoşii mei erau un amestec etnic, aşa cum se întampla în multe alte familii din aşezările miniere ale secolelor XVIII-XIX, înrudindu-se deopotrivă nemti, cehi, unguri, slovaci, şvabi, bufeni (aşa li se spunea oltenilor aşezaţi în Banat) şi moţi buciumani. Tatăl meu, Ioan Jianu, a absolvit aşa-numita, la acea vreme, „Şcoală de sub-

Coloniile muncitoreşti din Ghelari

ingineri mineri" (forma de învăţământ tehnic minier ce avea în Transilvania o tradiţie de peste 100 de ani). O astfel de şcoală, nimită „Bergschule", adică Şcoala Montanistică, a funcţionat la Oraviţa pentru o perioadă mai scurtă de timp, iar apoi, la Săcărâmb, între anii 1835 şi 1935, fiind o a doua astfel de şcoală în Imperiul Habsburgic, după Bergschule de la Schemnitz (Slovacia, înfiinţată în anul 1735). Taică-meu a fost repartizat la minele de fier de la Ghelar, unde a lucrat 30 de ani, până la pensionare, îndeplinind diverse funcţii: şef de sector, şef de mină, director tehnic etc.

Ghelarul anilor '50 era locuit deopotrivă de „pădureni", precum şi de cei pe care localnicii îi numeau „viniturі", adică cei veniţi din lumea largă, până la Primul Război Mondial, din întreg Imperiul austro-ungar, iar în perioada interbelică, din România Mare - muncitori specializaţi în diverse meserii legate de minerit (mineri, mecanici, constructori minieri), dar şi alţii, precum: zidari, zugravi, sobari, dulgheri, tâmplari, pantofari, croitori, morari şi cârciumari. Acestora li se adăugau diverşii specialişti: ingineri mineri, topografi, contabili, geologi, personal tehnic mediu, medici, farmacişti, învăţători, profesori ş.a.

Noi locuiam în cea mai nouă „colonie" muncitorească, cea numită „Colonia Cuţ", probabil după porecla fostului proprietar al dealului pe care se construise colonia. De notat ca fiecare familie de pădureni avea şi o poreclă; spre exemplu, era în sat o familie pe care ghelărenii „îi căzneau Cuţ". Colonia unde locuiam era formată din vreo 15 locuinţe, pentru câte 2 sau 4 familii. Casele aveau un demisol construit din piatră brută, de fapt o marmură scoasă dintr-o carieră de pe vârful dealului Cuţ. Peste beciul destul de încăpător al demisolului, era edificată locuinţa, din cărămidă căptuşită la exterior cu scândură de brad, având un aspect ce se integra în peisajul montan. Fiecare apartament dispunea de: două camere, bucătărie, baie, hol şi terasă, o mică grădină pentru legume, o curte, precum şi anexe gospodăreşti - magazie pentru lemne, cotețe pentru porci şi păsări.

Colonia „Cuţ" fusese construită în anii 1949-1950 şi noi eram primii locatari ai acelor case. Într-un apartament aflat peste drum de casa noastră, se găsea grădiniţa, iar în celelalte apartamente locuiau vreo 4-5 ingineri de la mină, împreună cu familiile lor. Chiar şi directorul minei locuia într-o astfel de casa. În cealaltă jumătate a casei noastre, locuia familia lui Daniel Pişta-baci, o familie de unguri, care aveau 2 fete şi 2 băieţi, toţi mai mari decât mine. Iar Pişta-baci era „şuştăr" la şcoala profesională. Peste drum de noi, stătea familia lui nenea Lazăr, un meşter al localităţii, bun la toate (sobar, zidar, zugrav). Lângă noi, mai vieţuiau câteva familii de unguri de prin părţile Şimleului. Ceilalţi vecini erau funcţionari la mină, mineri sau meseriaşi, de loc de prin părţile Bihorului, Sălajului sau Clujului. La vreo două case de noi, locuia chiar şi o familie de armeni. Una peste alta, eram o mulţime de copii, în cele trei colonii muncitoreşti, deoarece fiecare familie avea 2-3 copii, dar familiile de moţi, din Coloniile de jos şi de sus, aveau şi mai mulţi copii.

Tot prin 1949-1950, pe dealul pe care se află Biseri-

Pădurence din Ghelari, la spălat de haine

ca reformată și Colonia de Sus, s-a construit Școala de Ucenici, având trei corpuri mari de clădire, cu demisol și două niveluri, construite din piatră (marmură), cu nivelul superior construit din bârne de brad, având săli de clasă, dormitoare și ateliere, unde învățau meserii specifice mineritului (mineri, lăcătuși de mină, electriceni de mină, preparatori) câteva sute de elevi, veniți de prin părțile Clujului, din Bihor, Sălaj, de prin părțile Bistriței, dar și din Moldova. La această școală, predau în calitate de profesori inginerii de la Exploatarea minieră, precum și profesorii de la școala din Ghelari, pentru materiile matematică, limba română ș.a. Și tatăl meu predea la Școala de Ucenici, materia desen tehnic, dar și alte discipline legate de minerit. Mai toți absolvenții, după ce făceau armata, se reîntorceau la mină, stabilindu-se aici.

Pe același deal, în continuarea pavilioanelor școlii profesionale, s-a construit, cam în aceiași vreme, Clubul „Minerul", un edificiu impunător, cu o sală de spectacole încăpătoare, pe scena căreia aveau loc, aproape săptămânal, spectacole folclorice sau de muzică ușoară, susținute de ansamblurile profesioniste ale timpului. Clubul beneficia și de o biblioteca publică, având câteva mii de volume. Acolo, am citit mai toate operele clasicilor români și universali. Acest așezământ de cultură n-a dăinuit multă vreme, fiind construit deasupra unei zone care era exploatată în subteran. Prin anii '70, acesta a fost demolat.

De pe terasa casei noastre, vedeam panorama întregului sat al pădurenilor, pentru că, la vremea copilăriei mele, Ghelariul era delimitat în vechiul sat pădurenesc și coloniile muncitorești. Pe lângă colonia Cuț, mai existau „Colonia de Jos" și „Colonia de Sus", alcatuite din 19 clădiri. Aceste două colonii, care în mare parte mai există și astăzi, au fost construite în jurul anului 1880, din piatră brută, probabil de către zidarii italieni, care formau la acea vreme, împreună cu familiile lor, o comunitate de peste 90 de persoane, din cei aproape 1700 locuitori ai satului. Prin anii '50-'60 ai secolului XX, în casele din cele două colonii, mai locuiau urmașii din a doua sau a treia generație a primilor locatari. Și tot acolo, domiciliau mai multe familii de moți, de prin părțile Sohodolului, dulgheri din tată-n fiu, urmașii celor care au construit, în anii 1882-1883, funicularul dintre Vadu-Dobrii și Hunedoara, precum și urmașii mașiniștilor și ai personalului tehnic de întreținere a furnalului (unguri, slovaci, nemți, polonezi, croați). Italienii, mai toți zidari, și-au construit casele pe același deal pe care se afla Colonia de Sus, dar pe versantul nord-vestic. La vremea copilăriei mele, mai existau două-trei familii de italieni, mai degrabă familii mixte. Cei mulți cred că au plecat din Ghelar, odată cu izbucnirea Primului Război Mondial.

În timpul imperiului, inginerul-șef al minei și contabilul-șef locuiau într-o clădire frumoasă, încăpătoare, formată din două apartamente, fiecare având mai multe camere, „vilă" situată la limita dintre satul pădurenesc și coloniile muncitorești. În această clădire, acum funcționează primaria comunei Ghelari. Directorul minei locuia într-o vilă aflată în „Grădina Werkului" (gradina intreprinderii), o livadă ce se întindea între sat și coloniile muncitorești, astfel că respectiva reședință se afla înconjurată de un veritabil parc, cu câțiva arbori exotici, printer care și un „Copac cu lalele". Surpările provocate de lucrările miniere ulterioare au „înghițit" o mare parte din „Gradina Werkului", astfel încât, în anii '50, casa directorului căzuse deja în ruină. Ea mai poate fi vazută doar în unele fotografii vechi.

O mare parte a muncitorilor de la mină erau pădureni din Ghelar și satele sau catunele învecinate: Ruda, Plop, Vălari, Toplița, Dăbâca, Cernișoara-Florese, Bunila, Mladin, Grâne, Tătăuș, Păroasa. Acestora, li se adăugau „coloniștii".

În anul 1888, s-a dat în folosință Școala de stat, instituție de învățământ care funcționa și în perioada 1959-1966, când am fost eu elev. Un an mai târziu, în 1889, s-a deschis și grădinița. Biserica romano-catolică din Ghelari, închinată Sfintei Barbara - protectoarea minerilor, a fost construită în 1783, cheltuiala fiind în întregime suportată de către visteria imperială habsburgică, iar în anul 1900, datorită creșterii

Mineri ieșind din schimb, în anul 1961

numărului de credincioşi catolici la 386 de persoane, lăcaşul a fost extins şi dotat cu cele necesare. Încă din 1875, în Ghelar, exista un medic, în persoana lui Francisc Zatoschil. Nu peste mult timp, în 1894, în localitate, se construieşte un spital cu 7 paturi, condus de un medic, dar şi o baie comunală, pentru ca în anul următor, să funcţioneze aici şi o farmacie. Primul farmacist, Wilhelmus Latzina, sosise tocmai de la Braşov. De remarcat că, la 1898, în Ghelar, exista o reţea de alimentare cu apă potabilă. Din loc în loc, atât în colonii, cât şi în sat, se găseau cişmele de apă.

În Colonia de Sus, în anul 1913, s-a demarat edificarea bisericii reformate. În cele peste 80 de locuinţe

Şcoala profesională şi vechiul Club „Minerul" din Ghelari

ale coloniilor, vieţuiau, potrivit „Recensământului populaţiei din anul 1910", un număr de: 88 persoane aparţinând cultului reformat, 24 aferente cultului evanghelic şi 10 credincioşi unitarieni. În vremea războiului mondial care a urmat, lucrările la biserică au stagnat, lăcaşul fiind terminat abia în anul 1926.

Toată lumea din Ghelar era, într-un fel sau altul, legată de rosturile minei. Aproape fiecare familie de aici, pădureni sau „vinituri", avea pe cineva - un tată, un soţ, un fiu, un frate - care lucra la mină. Femeile din Ghelar nu aveau servici. Mai că le puteai număra pe degetele de la cele două mâini pe doamnele sau domnişoarele care „aveau serviciu": două-trei dactilografe, telefoniste sau contabile la mină, bibliotecara de la Clubul „Minerul", două-trei vânzătoare pe la magazinele satului, câteva educatoare şi învăţătoare. Poate, doar preotul satului, miliţienii şi cele câteva cupluri de cadre didactice din sat, nu aveau pe nimeni la mină, dar şi aceştia erau legaţi, într-un fel sau altul, de activitatea minieră.

Satul pădurenilor şi coloniile muncitoreşti înconjurau din trei părţi mina. Ceea ce vedeam noi de sus era o groapă imensă, cu pereţi abrupţi, pe fundul căreia, se zăreau: clădirile birourilor şi atelierelor minei, turnul maşinii de extracţie, cu două roţi mari care se roteau continu, împodobită cu două ciocane încrucişate, precum şi o mulţime de linii de cale ferată, ce împânzeau curtea exploatării miniere, pline cu vagonete de mină, tixite cu minereu, lemn sau bolţari, trase de locomotive mici. În mină, se lucra tot timpul, ziua şi noaptea, pe trei schimburi. Chiar şi duminica, dacă era nevoie, minerii erau prezenţi la „şut", pentru lucrări de reparaţii şi întreţinere. De câteva ori pe zi, tot satul se cutremura la propriu, din pricina puşcăturilor din subteran. Deşi exploziile se produceau pe galerii aflate la sute de metri adâncime, duduitul lor se auzea până departe. Trăiam cu mina alături de noi...

La Ghelar, nu aveai nevoie de ceas ca să ştii ce oră este. Orele satului erau anunţate de sirena minei sau „duda", cum i se mai zicea în graiul locului, care putea fi auzită şi în satele învecinate. Au trecut mai bine de cincizeci de ani de când n-am mai auzit „duda". Cred că suna, la ora 5 dimineaţa, pentru plecarea spre mină, apoi la 6, pentru începerea lucrului (cred că se lucra de la orele 6 la 14, apoi schimbul II, de la 14 la 22, şi schimbul III, de la 10 seara la 6 dimineaţa). Şi de fiecare dată, suna „duda". Dar, când această sirenă suna cu intermitenţă, neîncetat, acela era semnalul de accident, explozie necontrolată, surpare. Atunci, parcă ni se oprea inima în loc. Primul gând care ne trecea prin minte era: „Tata este în mină"!

Îmi amintesc, şi acum, era într-o primăvară, prin luna mai-iunie. Mama tocmai ce venise de la Hunedoara, cu „trenul mic", un tren minier care circula pe o cale ferată îngustă, între staţia Retişoara (aflată într-o vale sub localitatea Ghelar) şi Uzinele de fier din Hunedoara, la Gara Mică, pe atunci, singura legătură cu restul lumii. Voi mai aminti că, în Ghelar, prin anii '50-'60, existau puţine magazine: o alimentară, un aprozar, un magazin de pâine şi băuturi, o măcelarie (deschisă doar o zi pe săptămână) şi un magazin cu îmbrăcăminte (atât hainele, cât şi alimentele, precum pâinea şi carnea, se vindeau doar pe cartel). De aceea, o dată pe săptămână, când era zi de târg la Hunedoara, gospodinele din Ghelar şi satele din împrejurimi se duceau cu „trenul mic" la Hunedoara şi cumpărau, de la piaţă, ouă, brânză, legume, câte o găină ş.a. În acea zi, mama ajunsese acasă, iar eu mă întorsesem de la şcoală. Cred că eram prin clasa a III-a sau a IV-a. Şi mama tocmai spălase, într-o strecurătoare, nişte cireşe cumpărate din piaţa Hunedoarei. În Ghelar, cireşele se coceau abia prin iulie-august. Când, de-odată, sirena minei a început să sune intermitent, semn de accident. Tata era în mină!!! Ne-am uitat unul la celalalt. Mi se pusese un nod în gât. Nu ne mai ardea de cirese. Pe drumul din faţa casei noastre, ce ducea spre mină, se auzeau, deja, tropăind bocancii minerilor care alergau spre mină, echipaţi şi cu lămpile în mână, gata să sară în ajutorul ortacilor aflaţi în pericol. Acasă, aveam un telefon conectat la centrala telefonică a minei şi mama i-a cerut telefonistei să îl caute pe tata. După mai bine de o jumătate de ceas, încă nu îl găsise. Am aflat că, în mină, se produsese o surpare. Abia după un ceas de vreme, a sunat din nou telefonul. Era vocea tatei: era bine, ieşise din subteran, a fost o surpare care a prins câţiva mineri..., au fost salvaţi, aveau câteva răni uşoare. Tata venea spre casă. Abia atunci, am putut băga în gură prima cireaşă...

Cred că aveam vreo patru ani, când, dintr-o locuinţă aflată în casa de peste drum de noi, s-a făcut grădiniţa. Era o singură cameră spaţioasă, cu o sobă de teracotă cu cahle maronii, unde ne adunam vreo douăzeci

de copii. Grădinița avea o curte mare, ce dădea spre o uliță înierbată, ce o despărțea de casa familiei lui Toma Lazăr Pupu, o familie de pădureni. Nana Ileana, nevasta lui baci Lăzăruc, ne aducea, tot la două zile, câte doi litri de lapte. Nana Ileana și soacra ei, mama lui Lăzăruc a lu' Pupu, umblau mereu în straie pădurenești. La vremea copilariei mele, mamele colegilor de școală, bunicile lor, femeile din sat, toate purtau straie pădurenești. Bărbații pădureni se îmbrăcau în portul tradițional, doar la anumite sărbători, la ospețe (nunți), la nedei, la Crăciun. Faptul că mai toți lucrau la mină, de trei-patru generații, îi determinase să meargă la serviciu, cu haine „nemțești". Aceștia au renunțat să mai poarte opici în favoarea bocancilor, pe care îi cumpărau de la magazinele societății miniere. Sau purtau doar anumite piese de costum pădurenesc: de exemplu, iarna, mai îmbrăcau „ceoareci" și „căput". Mai purtau pălăria verde, „adoptată" de pădureni în jurul anului 1900, când în satele pădurenești, au apărut pădurarii Societății de Mine și Siderurgie, pentru paza și administrarea celor câteva mii de hectare de pădure, concesionate de societate, angajați echipați în uniformă cu pălărie verde, tiroleză. Pădurenii au adoptat imediat mundirul (căputul) gornicilor, copiindu-l întocmai, inclusiv frunzele de stejar de la revere, precum și pălăria tiroleză, cu frunzele de stejar si ghinde brodate.

Când eram la grădiniță, vroiam să mă fac, atunci când voi fi mare, „cociș", respectiv căruțaș. Mina avea câteva sute de cai. Atât transportul la suprafață, cât și cel din subteran, în mare parte, se făcea cu caii. După anumite perioade de lucru în subteran, caii erau scoși din mină și lăsați să pască în Grădina Werkului, pentru odihnă și refacere, la lumina soarelui. Atunci când tatăl meu avea treabă pe la stațiile funicularului de la Bunila și Vadu Dobrii ori la mina de la Vadu Dobrii, acesta mergea cu căruța. Câteodată, mă lua și pe mine cu el, iar eu ședeam lângă „cociș" și eram fascinat de cai.

Mai târziu, au apărut primele camioane la mina din Ghelar. Pe o basculantă de 3 tone, de culoare kaki, era șofer ginerele vecinului nostru, al lui Pișta baci, un bărbat negricios, pe care îl chema Moțu. Mai era un camion, o „carosată" de culoare albastră, pe botul căreia sta scris „PRAGA". În lada acestui camion, așezați pe niște bănci, în dimineața zilei de 1 mai, era plimbată fanfara minerilor. Era o „modă". În toate zonele miniere, exista tradiția fanfarelor și a popicăriilor, moștenită de la minierii străini (nemți, slovaci, unguri, polonezi), veniți la muncă, în Transilvania, Maramureș sau Banat. Și în „carosata" aceea, străbăteau întreaga localitate Ghelari, se opreau la intersecțiile de drumuri din colonii și din sat, precum și în fața locuințelor unor persoane mai importante de la mină, intonând cunoscutul cântec „1 Mai muncitoresc". Tata se pregătea din vreme și, după ce cu toții ascultam acest imn de la fereastră, el ieșea afară, la fanfară, cu două sticle de țuică. Și după ce se felicitau reciproc de 1 Mai, bând și câte o „gură de vinars", fanfara mai cânta ceva, de obicei cântecul preferat al celui care îi „omenea" cu vinars. Lui tata, fiind urmașul unor „bufeni" (mineri din Banat), îi cântau o prelucrare din folclorul bănățean, din care îmi amintesc doar refrenul, care începea cu „Dodă! Dodă!" Apoi, toată lumea se urca în cele peste 100 de căruțe ale minerilor și localnicilor, și cu fanfara în frunte, se duceau la Vadu-Dobrii, unde se sărbatorea „Maialul", cu mici, bere și muzică de fanfară. Poate că așa a început și tradiția „Festivalului Pădurenilor".

Îmi vine în minte prima zi de școală. Școala era o clădire mare, veche, construită de administrația austro-ungară pe la sfârșitul secolului al XIX-lea, căreia, de o parte și de alta, i se mai adăugaseră, odată cu creșterea numărului de copii, câte o clădire, cu câte două săli de clasă. Tot în incinta vechii școli, într-un spațiu anume construit, locuia directorul cu soția sa. Acesta era un învățător aproape de vârsta pensionării, pe care îl chema Constantin Zamfir, venit la Ghelar, în jurul anului 1920, astfel că le fusese dascăl și la părinții colegilor mei ghelăreni. Mi-l amintesc ca pe un bărbat înalt, masiv, mereu morocănos și mirosind a tutun; fuma și în sala de clasă, în timpul orelor de curs. În plus, era adeptul pedepselor corporale. Chiar dacă, la acea vreme, școala din Ghelar avea ciclu gimnazial de 8 clase, cu mulți învățători și vreo 10-12 profesori, domnul învățător Zamfir, cum îi zicea toată lumea, a rămas directorul școlii până la pensionare, conducând școala cu mână de fier. Absolvenții Școlii generale din Ghelar, atât în perioada interbelică, dar și în anii '50-'60, au promovat examenele de admitere la licee prestigioase din țară. Tata m-a dus de mână până la școală. Cred că era prima dată când mergeam până acolo, deoarece lumea noastră, a copiilor din colonie, se oprea undeva pe la mijlocul satului, în „Ulița mare". Școala se afla înspre celălalt capăt al Satului pădurenilor, la vreo doi km. de Colonia Cuț, în apropierea marii biserici ortodoxe, ce se construia de multă vreme și a cărei siluetă de cărămidă roșie o vedeam de pe târnațul casei noastre. Pentru că, la Ghelar, diminețile de septembrie erau răcoroase, mama m-a îmbrăcat cu un pulovăr croșetat anume pentru acest prilej, din lână groasă, albă. Tata m-a dus până la școală, mi-a găsit clasa, m-a predat viitoarei învățătoare și apoi și-a văzut de treburi. Peste zi, s-a încălzit, dar pentru că mie nu mi-a spus nimeni să-mi dau jos pulovărul, ajunsesem lac de sudoare și mă mânca cumplit pielea din cauza lânei din care era croșetat pulovarul. Dar, am suferit în tăcere, toată ziua. La terminarea zilei de școală, m-am întors acasă. Jumătate dintre colegii mei de clasă erau din coloniile muncitorești, cunoscându-ne de la grădiniță sau de pe străzile pe care ne jucam împreună. Pulovărul nu l-am mai îmbrăcat niciodată... Și am terminat cele 8 clase primare, la Școala din Ghelar, și odată cu ele, s-a sfârșit și frumoasa copilărie petrecută în satul ciudat, pe jumătate colonie muncitorească, pe jumătate așezare pădurenească, sat pe care l-am păstrat mereu în sufletul meu! Și au trecut, de atunci, exact 50 de ani...

(Fotografii din colecția autorului).